
РОЗДІЛ 4. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО, ГОСПОДАРСЬКО-ПРОЦЕСУАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 346.21

DOI <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.01.10>

ПРОБЛЕМИ ЛІКВІДАЦІЇ АКЦІОНЕРНИХ ТОВАРИСТВ ТА ШЛЯХИ ЇХ ВИРІШЕННЯ THE PROBLEMS OF JOINT STOCK COMPANY LIQUIDATION AND WAYS OF THEIR SETTLEMENT

Гарагонич О.В.

доктор юридичних наук, доцент,

професор кафедри господарського права та господарського процесу

Інституту права Київського національного університету імені Тараса Шевченка

<https://orcid.org/0000-0002-8984-2399>

Статтю присвячено дослідженню проблемних аспектів ліквідації акціонерних товариств. Проаналізовано сутність та види ліквідації акціонерних товариств. Визначено особливості добровільної, примусової та вимушеної ліквідації акціонерних товариств, а також ліквідації акціонерного товариства – банкрута та ліквідації на підставі закону.

Досліджено елементи юридичного складу, що є підставою припинення акціонерних товариств шляхом добровільної ліквідації. Встановлено складність процедури проведення добровільної ліквідації. Обґрунтовано доцільність запровадження спрощеного механізму добровільної ліквідації.

Виділено головні чинники, які заважають проведенню ліквідації акціонерних товариств в Україні в сучасних умовах. Виявлені основні проблеми припинення акціонерних товариств шляхом примусової ліквідації і причини їх виникнення. З'ясовано основні перешкоди для здійснення примусової ліквідації акціонерних товариств в судовому та адміністративному порядку.

Встановлено, що чинне законодавство України з питань ліквідації продовжує знаходитися на стадії свого становлення, характеризується неузгодженістю, внутрішніми суперечностями і не вирішує основного завдання – цивілізованого виходу із сфери господарських відносин суб'єктів господарювання, у т.ч. акціонерних товариств.

Особлива увага приділяється дослідженню перспектив розвитку правового регулювання відносин, пов'язаних з ліквідацією акціонерних товариств, у контексті вирішення виявлених проблем.

Запропоновано в якості першочергового кроку для вирішення проблем ліквідації акціонерних товариств забезпечення належного рівня нормативно-правового регулювання відносин з припинення таких організацій шляхом ліквідації.

Обґрунтовано, що подальші дослідження слід проводити у напрямі вироблення конкретних пропозицій по вирішенню проблем ліквідації АТ з метою їх врахування при підготовці Проекту № 2493 до другого читання у Верховній Раді України, а також систематизації загальних норм про добровільну і примусову ліквідацію у рамках ГК України.

Ключові слова: припинення акціонерних товариств, ліквідація, державна реєстрація припинення, ліквідаційна комісія, акціонерне законодавство, добровільна ліквідація, примусова ліквідація.

The article explores the problematic aspects of joint stock company liquidation. The essence and types of liquidation of joint stock companies have been analysed. The distinctive features of voluntary, compulsory and enforced liquidation of joint stock companies, as well as the liquidation of a bankrupt joint stock company and the liquidation on the basis of the law have been determined.

The elements of the legal composition constituting the basis for the termination of joint stock companies by voluntary liquidation have been investigated. The complexity of the procedure of voluntary liquidation has been established. The expediency of introducing a simplified mechanism of voluntary liquidation has been substantiated.

The main factors that hinder the liquidation of joint stock companies in Ukraine in the current con-

text have been identified. The main problems of terminating joint stock companies through forced liquidation and the reasons for their emergence have been revealed. The main obstacles to compulsory liquidation of joint stock companies by judicial and administrative procedure have been elucidated.

It has been ascertained that the current Ukrainian legislation on liquidation is still in its formative stage, characterized by inconsistencies, internal contradictions and fails to solve the main problem – a civilized exit of business entities, including joint stock companies, from the sphere of economic relations.

Special emphasis is placed on researching the prospects for the development of legal regulation of relations connected with the liquidation of joint stock companies in the context of solving the revealed issues.

It has been proposed as a priority step to address the problems of liquidation of joint stock companies by ensuring an adequate level of legal and regulatory regulation of the relations to terminate such organisations through liquidation.

It has been reasoned that further research should be conducted into specific recommendations for solving the problems of JSC liquidation in order to consider them in the preparation of Draft No. 2493 for the second reading in the Supreme Council of Ukraine, as well as the systematisation of general rules on voluntary and compulsory liquidation in the Civil Code of Ukraine.

Keywords: termination of joint stock companies, liquidation, state registration of termination, liquidation commission, shareholder law, voluntary liquidation, compulsory liquidation.

Постановка проблеми. Ліквідація акціонерного товариства (далі – АТ) – відносно нове явище для вітчизняної правової науки та економіки. Його поява обумовлена значним розповсюдженням у сфері господарювання господарських організацій, утворених в організаційно-правовій формі акціонерного товариства. При цьому, проблема ліквідації АТ ускладнюється тим, що в Україні виникнення переважної більшості вищезазначених суб'єктів корпоративних відносин носило штучний характер і було наслідком процесів масової приватизації та корпоратизації державних підприємств. При цьому відсутність ефективної системи управління АТ і дієвих механізмів зміни організаційно-правової форми таких товариств обумовлює необхідність припинення АТ шляхом ліквідації. Недосконалість акціонерного законодавства ставить перед правовою наукою завдання дослідження існуючих проблем ліквідації АТ з метою вироблення пропозицій по їх вирішенню.

Стан дослідження. Дослідження проблеми ліквідації АТ в тих чи інших аспектах привертає увагу багатьох представників правової та інших

наук. Окремі аспекти ліквідації АТ досліджувались в працях таких вітчизняних вчених, як К.І. Апанасенко, Л.М. Дорошенко, Д.В. Жеков, В.М. Кравчук, О.М. Повар, О.М. Скоропис, О.В. Титова та ін.

Проте, незважаючи на численні публікації з окресленої тематики, ця проблема залишається до кінця не вирішеною і потребує подальшого наукового дослідження, у т.ч. у зв'язку із запланованим масштабним оновленням законодавства про АТ.

Метою даної статті є дослідження проблем ліквідації АТ для вироблення рекомендацій по їх вирішенню.

Виклад основного матеріалу. Ст. 59 ГК України передбачає, що припинення суб'єкта господарювання здійснюється відповідно до закону. На рівні закону припинення АТ як суб'єкта господарювання регулюється нормами Закону України «Про акціонерні товариства» (далі – Закон про АТ) [1], Господарського кодексу України (далі – ГК України) [2], Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) [3], Кодексу України з процедур банкрутства [4], Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань» (далі – Закон про держреєстрацію) [5] та ін. Закріплення в господарському законодавстві порядку припинення АТ покликане забезпечити безболісне для інших учасників господарських відносин припинення існування таких господарських організацій.

Однією з основних форм припинення АТ як суб'єкта господарювання, що має наслідком припинення його участі у господарських відносинах, є ліквідація.

У господарсько-правовій доктрині термін «ліквідація суб'єкта господарювання» розглядають з одного боку як юридичний факт, безпосереднім правовим наслідком якого є припинення існування суб'єкта господарювання, а з другого – як певний процес, що охоплює собою сукупність відповідних дій, які вчиняються у визначеній законодавством послідовності, спрямованих на припинення суб'єкта господарювання як суб'єкта права, тобто правове явище, що триває протягом певного періоду часу [6, с. 198-199].

Залежно від підстав початку процедури припинення можна виділити такі види ліквідації АТ:

- *добровільну ліквідацію АТ*, яка здійснюється без імперативного впливу третіх осіб за рішенням загальних зборів, у тому числі у зв'язку із закінченням строку, на який товариство створювалося, або після досягнення мети, з якою воно створювалося (ч. 1 ст. 88 Закону про АТ);
- *примусову ліквідацію АТ*, яка передбачає припинення існування АТ з ініціативи уповноважених державних органів у випадках, передбачених законом;

- ліквідація АТ-банкрута – запроваджена господарським судом у справі про банкрутство судова процедура, спрямована на припинення існування АТ-боржника, неспроможного виконати свої грошові зобов'язання.

Також, у юридичній літературі в якості окремого виду розглядають так звану *вимушену ліквідацію* [7, с. 6; 8, с. 40-41; 9, с. 175]. На думку М.В. Телюкіної, «вимушеність» виникає тоді, коли настає юридичний факт, який зобов'язує (створює обов'язок) учасників (засновників) або компетентних органів юридичної особи прийняти рішення про ліквідацію [8, с. 40-41]. Наприклад, Концепцією оновлення Цивільного кодексу пропонується закріпити у ЦК України вичерпний перелік організаційно-правових форм юридичних осіб. Для юридичних осіб, які зареєстровані в організаційно-правових формах, не передбачених ЦК України, повинен бути наданий час для приведення своєї організаційно-правової форми у відповідність до положень ЦК України протягом строку, який буде встановлений законом [10, с. 9]. Ті юридичні особи, які не виконують цієї вимоги, підлягатимуть ліквідації.

Модель вимушеної ліквідації АТ виглядає таким чином:

- виникає юридичний факт, що є підставою для прийняття рішення про ліквідацію, тобто виникає обов'язок згідно закону прийняти відповідне рішення органом управління;
- якщо АТ в особі своїх органів протягом установленого строку (або розумного строку) не приймає рішення, то спливає такого строку створює склад правопорушення, який є підставою для пред'явлення вимоги про примусову ліквідацію.

Також у юридичній літературі пропонується виділення ще такого виду як *ліквідація на підставі закону*. Його відмінність від інших – це підстава ліквідації (закон), а також сфера застосування – державні корпорації і компанії [11, с. 113-118]. В Україні наразі про такий вид ліквідації мова йти не може. Хоча на практиці уже мало місце прийняття спеціальних законів, якими регулювалися окремі питання ліквідації АТ, зокрема, Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна» [12; 13].

У процесі ліквідації АТ припинення товариства є результатом настання сукупності юридичних фактів, кожний з яких спричиняє правові наслідки, які призводять до припинення існування АТ як суб'єкта господарського права. Такі юридичні факти утворюють юридичний склад.

Конкретні елементи юридичного складу, що є підставою для ліквідації АТ, залежать від виду та підстав ліквідації товариства.

Елементами юридичного складу, що є підставою припинення АТ шляхом добровільної ліквідації, є:

- прийняття загальними зборами акціонерів рішення про ліквідацію АТ. (п. 23 ч. 2 ст. 33, ч. 1 ст. 88 Закону про АТ);
- державна реєстрація рішення про ліквідацію АТ. (ч. 1 ст. 105 ЦК, ч. 9 ст. 17 Закону про держреєстрацію);
- зупинення Національною комісією цінних паперів та фондового ринку обігу акцій АТ, для їх виведення з господарського обороту;
- формування ліквідаційної маси АТ;
- вжиття заходів ліквідаційною комісією щодо закриття рахунків (крім рахунка, який використовується для розрахунків з кредиторами під час ліквідації АТ); закриття відокремлених підрозділів АТ; звільнення працівників АТ; повернення ліцензій, документів дозвільного характеру та інших документів, а також печаток та штампів, які підлягають поверненню органам державної влади, органам місцевого самоврядування (ч.ч. 3-6 ст. 111 ЦК);
- проведення перевірок та визначення наявності або відсутності заборгованості із сплати податків, зборів, єдиного внеску на загальнообов'язкове державне соціальне страхування, страхових коштів до Пенсійного фонду України, фондів соціального страхування (ч. 7 ст. 111 ЦК);
- затвердження проміжного ліквідаційного балансу;
- розподіл майна АТ, що ліквідується, між кредиторами та акціонерами (ч. 9 ст. 111 ЦК, ст. 89 Закону про АТ);
- подання звітності за останній звітний період органам ДПС України, Пенсійного фонду України та фондів соціального страхування (ч. 10 ст. 111 ЦК);
- затвердження ліквідаційного балансу АТ (ч. 11 ст. 111 ЦК);
- скасування реєстрації випуску акцій для припинення їх існування як об'єктів права власності, а також статусу акціонерів у колишніх власників таких цінних паперів;
- державна реєстрація припинення товариства в результаті його ліквідації (ч. 12 ст. 17 Закону про держреєстрацію) [14, с. 297-301].

Аналіз елементів юридичного складу, що є підставою припинення АТ, засвідчує складність процедури проведення добровільної ліквідації. Для багатьох АТ, які виявили бажання припинити своє існування але не в змозі пройти таку процедуру, потрібен спрощений механізм добровільної ліквідації. Спрощений механізм добровільної ліквідації насамперед міг би застосовуватися до АТ, які фактично припинили свою господарську діяльність і в яких відсутні кредитори, інтересам яких загрожувало б припинення існування товариств.

Особливістю припинення АТ шляхом **примусової ліквідації** є те, що «запуск» ліквідаційної процедури можливий тільки за умови настання визначених законом обставин, які утворюють склад господарського правопорушення. Тобто примусова ліквідація АТ є санкцією, зокрема, адміністративно-господарською, за правопорушення вчинені у процесі заснування або діяльності товариства.

На відміну від добровільної ліквідації АТ елементна структура юридичного складу припинення АТ внаслідок примусової ліквідації характеризується відсутністю сталості і визначеності. Це на практиці істотно ускладнює можливість здійснення примусової ліквідації визначення елементів юридичного складу на практиці викликає значні труднощі.

Виникнення таких проблем обумовлено тим, що норми, які визначають підстави і порядок примусової ліквідації АТ, несистематизовані і включені законодавцем до багатьох нормативно-правових актів, які до того ж належать до різних галузей законодавства. Вбачається, що оптимальним шляхом вирішення такої проблеми може стати систематизація зазначених норм у рамках ГК України.

Припинення АТ шляхом примусової ліквідації може відбуватися як у **судовому, так і адміністративному порядку**. Судовий порядок примусової ліквідації передбачає можливість припинення господарської правосуб'єктності АТ тільки через звернення уповноваженого державного органу з позовом до суду. Адміністративний порядок передбачає припинення АТ без звернення з позовом до суду, на підставі рішення про ліквідацію товариства, прийнятого державним органом, до господарської компетенції якого включено таке право.

Аналіз судового та адміністративного порядку примусової ліквідації дає можливість виділити такі основні проблеми припинення АТ: проблематичність вибору органу державної влади, до господарської компетенції якого входить право пред'являти позов до суду; проблема визначення юрисдикції спорів, пов'язаних з примусовою ліквідацією; відсутність єдності підходів до формулювання позовних вимог при зверненні уповноваженого органу до суду щодо примусової ліквідації АТ; наявність у законодавстві «непрацюючих» норм, якими встановлюються підстави примусової ліквідації; відсутність усталеної судової практики розгляду справ про примусову ліквідацію АТ; неможливість завершення ліквідаційної процедури у зв'язку з прийняттям судом рішення про ліквідацію АТ без призначення ліквідаційної комісії/ліквідатора (наприклад, товариств з ознаками фіктивності) та ін.

Першочерговим кроком для вирішення окреслених вище проблем має стати забезпечення належного рівня нормативно-правового регулю-

вання питань припинення АТ шляхом ліквідації. Вбачається, що оптимальним варіантом для цього могло б стати включення відповідних положень до прийнятого Верховною Радою України 16 червня 2020 року проекту Закону України «Про акціонерні товариства» № 2493 від 25 листопада 2019 року (далі – Проект № 2493) [15]. Розробниками законопроекту декларується, що його розроблено з метою забезпечення виконання зобов'язань України щодо адаптації національного законодавства до законодавства ЄС в сфері корпоративного управління (у т.ч. Директиви 2017/1132/ЄС від 14 червня 2017 стосовно деяких аспектів законодавства про компанії) [16], а також з метою підвищення позиції України у рейтингу Світового банку Doing Business за індикатором «Захист міноритарних інвесторів»

Проте, як слушно зазначає Л.М. Дорошенко, нове акціонерне законодавство автоматично переносить помилки та недоліки діючого законодавства про господарські організації, однією з проблем якого є відсутність реакції держави у вигляді ліквідації компанії, якщо вона, наприклад, відсутня за місцезнаходженням, здійснює діяльність з грубим та систематичним порушенням законодавства, зокрема, без ліцензії, взагалі не здійснює підприємницьку діяльність тощо. Такий підхід законотворців не відповідає як захисту приватних інтересів третіх осіб, так і захисту публічних інтересів держави [17, с. 36].

Тобто у тому вигляді, в якому наразі існує Проект № 2493, він не те, що не вирішить окреслених проблем, але й створить нові. Наприклад, у законопроекті закладено потенційний конфлікт між учасниками ліквідації. Зокрема, Проект № 2493 передбачає паралельне функціонування у процесі ліквідації уповноважених осіб товариства, що ліквідується, та ліквідаційної комісії, до якої переходять повноваження наглядової ради, ради директорів та виконавчого органу (ст. 131, 132). При цьому повноваження зазначених учасників чітко не розмежовані, що на практиці призводитиме до конфліктних ситуацій.

Взагалі залишаються неврегульованими законопроектом питання примусової ліквідації АТ. У зв'язку з цим на практиці можуть виникати проблемні ситуації, наприклад, обумовлені правовою невизначеністю при вирішенні питань прийняття рішень, пов'язаних з примусовою ліквідацією, якщо ЗЗА не збираються, призначенням/обранням членів ліквідаційної комісії тощо. Вирішення даної проблеми можливе шляхом включення положень про примусову ліквідацію до Законопроекту, або ж шляхом доповнення відповідними положеннями ГК України.

Також вважається доцільним включити до Проекту № 2493 положень про спрощений механізм ліквідації, який полегшив би вихід зі сфери господарювання дрібних і «сплячих» АТ.

Висновки. Проведене дослідження дає підстави констатувати, що чинне законодавство України з питань ліквідації продовжує знаходитися на стадії свого становлення, характеризується неузгодженістю, внутрішніми суперечностями і не вирішує основного завдання – цивілізованого виходу із сфери господарських відносин суб'єктів господарювання, у т.ч. АТ.

Основними проблемами ліквідації АТ на сучасному етапі є:

- складність процедури проведення добровільної ліквідації АТ;
- відсутність спрощеного механізму добровільної ліквідації АТ;
- відсутність сталості і визначеності елементної структури юридичного складу припинення АТ внаслідок примусової ліквідації;
- складність вибору органу державної влади, до господарської компетенції якого входить право пред'являти позов про примусову ліквідацію АТ до суду;
- проблема визначення юрисдикції спорів, пов'язаних з примусовою ліквідацією;
- відсутність єдності підходів до формулювання позовних вимог при зверненні уповноваженого органу до суду щодо примусової ліквідації АТ;
- наявність у законодавстві «непрацюючих» норм, якими встановлюються підстави примусової ліквідації;
- відсутність усталеної судової практики розгляду справ про примусову ліквідацію АТ;
- неможливість завершення ліквідаційної процедури у зв'язку з прийняттям судом рішення про ліквідацію АТ без призначення ліквідаційної комісії/ліквідатора.

Першочерговим кроком для вирішення окреслених вище проблем має стати забезпечення належного рівня нормативно-правового регулювання відносин з припинення АТ шляхом ліквідації.

Подальші дослідження слід проводити у напрямі вироблення конкретних пропозицій по вирішенню проблем ліквідації АТ з метою їх врахування при підготовці Проекту № 2493 до другого читання у Верховній Раді України, а також систематизації загальних норм про добровільну і примусову ліквідацію у рамках ГК України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Про акціонерні товариства: Закон України від 17 вересня 2008 року № 514-VI. *Відомості Верховної Ради України*. 2008. № 50-51. Ст. 384.
2. Господарський кодекс України від 16 січня 2003 року. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 18. Ст. 144
3. Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року. *Офіційний вісник України*. 2003. № 11. Ст. 461.
4. Кодекс України з процедур банкрутства: Закон України від 18 жовтня 2018 року № 2597-VIII. *Голос України*. 2019. 20 квітня.
5. Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань: Закон України від 15 травня 2003 року № 755-IV. *Офіційний вісник України*. 2003. № 25. Ст.1172.
6. Актуальні проблеми господарського права: навч. посіб. / за ред. В.С. Щербини. Київ : Юрінком Інтер, 2012. 528 с.
7. Повар П.О. Правове регулювання ліквідації підприємств в Україні: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.04. Київ, 2009. 18 с.
8. Телюкіна М.В. Реорганизация как способ прекращения деятельности юридических лиц. *Законодательство*. 2000. С. 40-49.
9. Апанасенко К.І. До питання про примусову ліквідацію господарських організацій за рішенням суду. *Молодий вчений*. 2014. № 8 (11). С. 172-178.
10. Концепція оновлення Цивільного кодексу України. Київ: Видавничий дім "АртЕк", 2020. 128 с.
11. Габов А.В. Ликвидация юридических лиц. История развития института в российском праве, современные проблемы и перспективы. Москва: Статут, 2011. 303 с.
12. Про врегулювання заборгованості за вкладками фізичних осіб - вкладників та інших кредиторів Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна»: Закон України від 07 березня 2002 року № 3097-III. *Офіційний вісник України*. 2002. № 13. Ст. 638.
13. Про продовження процедури ліквідації Акціонерного комерційного агропромислового банку «Україна»: Закон України від 20 березня 2007 року № 779-V. *Офіційний вісник України*. 2007. № 28. Ст. 1099.
14. Гарагонич О.В. Господарська правосуб'єктність акціонерних товариств: проблеми теорії і практики: монографія. Київ : НАН України, Ін-т економіко-правових досліджень, 2019. 406 с.
15. Проект Закону України «Про акціонерні товариства» № 2493 від 25 листопада 2019 року. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=67468
16. Directive (EU) 2017/1132 of the European Parliament and of the Council of 14 June 2017 relating to certain aspects of company law. *Official Journal L*. 169. 30.6.2017. P. 46–127.
17. Дорошенко Л.М. Припинення акціонерного товариства: перспективи розвитку законодавства та питання правозастосування. *Законодавство про акціонерні товариства: новації та перспективи*: Збірник наукових праць за матеріалами XVIII Міжнародної науково-практичної конференції (23 жовтня 2020 року, м. Івано-Франківськ) / ред. В.В. Луць. Київ – Івано-Франківськ, 2020. 139 с.